

אגדה סותרת הלכה

מים ראשונים: נושא 'הלכה ואגדה' הוא רחב מיני ים וכבר נדרשו לו רבים וטובים ולא נהין נפשנו עבור בגבולם. אנו מבקשים להתמקד בקטע מאד מסוים: להציג מספר מקורות בהם בעל האגדה מפתח דרשה נאה שיש בה לקח טוב ומוסר נאה ונשמעת יפה באוזני קהל שומעיו. אך יש לה רק "בעיה קטנה" אחת – היא לכאורה נוגדת את ההלכה!

מדרש תנחומא פרשת תזריע סימן ו – הכהן שמלמד את אשתו לראות נגעים

מעשה בכהן אחד שהיה רואה את הנגעים. מָטָה ידו, בָּקַשׁ לְצִאת לְחוּצָה לְאָרֶץ. קרא לאשתו אמר לה: בשביל שבני אדם רגילין לבוא אצלי לראות את הנגעים, קשה עלי לצאת מעליהם. אלא בואי ואני מלמדך שתהא רואה את הנגעים: אם ראית שְׁעָרוֹ של אדם שיבש המעין שלו, תהא יודעת שלקה, לפי שכל שְׁעָר וְשְׁעָר ברא לו הקב"ה מעין בפני עצמו שיהא שותה ממנו. יבש המעין שלו - יבש השער. אמרה לו אשתו: ומה אם כל שְׁעָר וְשְׁעָר ברא לו הקב"ה מעין בפני עצמו שיהא שותה ממנו, אתה שאתה בן אדם, וכמה שערות יש בך, ובניך מתפרנסין על ידך, לא כל שכן שיזמן לך הקב"ה פרנסה! לפיכך לא הניחה אותו לצאת חוצה לארץ.¹

שמות רבה טו ה – מוטב לטמא עצמי מלאבד תרומתי

"ויואמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר" ... אמר ר' שמעון בן לקיש: גדולה חיבתם של ישראל שנגלה הקב"ה במקום עבודה זרה ובמקום טינופת ובמקום טומאה בשביל לגאלם. משל לכהן שנפלה תרומתו לבית הקברות. אמר: מה אעשה? לטמא את עצמי אי אפשר ולהניח תרומתי אי אפשר. מוטב לי לטמא את עצמי פעם אחת וחוזר ומטהר ולא אאבד את תרומתי. כך ישראל הם תרומתו של הקב"ה, שנאמר: "קודש ישראל לה' ראשית תבואתו" (ירמיה ב ג); היו בין הקברות ... אמר הקב"ה: היאך אני גואלם? להניחם אי אפשר, מוטב לירד ולהצילם, שנאמר: "וארד להצילו מיד מצרים" (שמות ג ח). וכשהוציאם, קרא לאהרן וטהר אותו, שנאמר: "וכפר על הקודש מטומאות בני ישראל".²

מסכת סנהדרין דף לט עמוד א – הקב"ה נטמא וצריך להיטהר

אמר ליה ההוא מינא לרבי אבהו: אלהיכם כהן הוא, דכתיב: "ויקחו לי תרומה" (שמות כה ב), כי קבריה למשה - במאי טביל? וכי תימא במיא והכתיב: "מי מדד בשעלו מים" (ישעיהו מב יב).³ - אמר ליה: בנורא טביל, דכתיב:

¹ ראו מקבילה במדרש אגדה (בבור) ויקרא יג ב פרשת תזריע, בסגנון ורוח שונים: "מעשה בכהן אחד שהיה רואה את הנגעים ונתמעטה ידו. בקש לצאת לחוצה לארץ, קרא לאשתו אמר לה: תמחלי לי, כי ידי מטה ואני רוצה לילך לשוטט בארצות, כי אין יכולת בי לראות בניי רעבים. אמרה לו: אם כן, לְמַדְנִי הַלְכוֹת נִגְעִים וְלֵךְ. אמר לה: בתי, הקב"ה ברא לכל שְׁעָר תַּחְתּוֹ מַעֲיִן, ומאותו המעין מתפרנס השער, וכשיתייבש מעיינה תִּלְקֶה הַשֶּׁעַר. אמרה לו: ישמעו אזניך מה שאתה מוציא בפיך. אם ראש האדם וזקנו מלא שער אינו ידוע מספרם אלא מי שבראם, ואם יש לכל אחד ואחד מעיין להתפרנס ממנו, שלושה בנים שנתן לך הבורא הוא אינו שולח פרנסתם? נמנע ולא הלך. אמרו עליו לא היו ימים מעטים עד שמצא בשדהו מטמון". שני מדרשים אלה יונקים ממדרש ויקרא רבה טו ג פרשת תזריע: "מעשה בחסיד אחד שהיה יושב ודורש: אין לך כל נימא ונימא שלא ברא לה הקב"ה תעלה בפני עצמה. למחר ביקש לצאת לפרנסתו. אמרה לו אשתו: אתמול היית יושב ודורש: אין לך כל נימא ונימא שלא ברא לה הקב"ה גומא בפני עצמה כדי שלא תהא אחת מהן נהנית מחברתה, ועכשיו אתה מבקש לצאת לתור פרנסתך? שב לך ובוראך עומד לך. שמע לה וישב לו ועמד לו בוראו". החסיד הוא כהן חסיד כפי שעולה מהקשר המדרשים שם, ומדרשי תנחומא נוקטים בברור את הלשון: "מעשה בכהן אחד". כל המדרשים דורשים את הפסוק באיוב לח כה: "מי פלג לשטף תעלה" וראויים לדיון והשוואה ספרותית ועניינית, אך אנחנו נתמקד בנושא שלנו. עפ"י ההלכה אישה אינה רשאית לדון בנושא נגעים – כל ענייני הטהרה הם לאנשים ולא לנשים. אז כיצד מתאר פה הדרשן שהכהן מלמד את אשתו לראות את הנגעים? האם אינו חושש שמישהו בקהל יעיר לו שדבריו הם דרשה יפה אבל סותרת את ההלכה? ולעניין היציאה לחו"ל ראו ירושלמי סוטה פרק ג הלכה ז: "רבי אחא בשם רבי לעזר: כהנת מותרת לצאת חוצה לארץ". לכהנת מותר, לכהן לא. ראו גם הדף [מעשה בחסיד אחד](#).

² האם זו ההלכה? האם מותר לכהן להיכנס לבית קברות ולטמא עצמו ביודעין על מנת להציל תרומה שלו שמצויה שם (ומן הסתם כבר נטמאה בעצמה)? פשיטא שלא. אבל לדרשן חשוב מאד לציין שהקב"ה נגלה למשה ואהרן ומצווה אותם על מצוות קידוש החודש – זו שאח"כ להלכה הקפידו לקיימה רק בארץ ישראל (חוץ ממקרים מיוחדים כגון ר' עקיבא במשנה יבמות טז ז, ר' מאיר בגמרא מגילה יח ע"ב), זו שלכאורה בה הייתה התורה צריכה להתחיל (רש"י הראשון על התורה) – דווקא בארץ מצרים "במקום עבודה זרה ובמקום טינופת ובמקום טומאה" והכל בשביל לגאול את עם ישראל. כאן, ניתן אמנם לפלפל ולטעון שמדובר בטומאה דרבנן, כמו בגמרא עבודה זרה יג ע"א: "הולכין ליריד של עובדי כוכבים ולוקחין מהם בהמה עבדים ושפחות, בתים ושדות וקרמים, וכותב ומעלה בערכאות שלהן, מפני שהוא כמציל מידם; ואם היה כהן - מטמא בחוצה לארץ לדון ולערער עמהם; וכשם שמטמא בחוצה לארץ, כך מטמא בבית הקברות. בבית הקברות סלקא דעתך? טומאה דאורייתא היא! אלא בית הפרס דרבנן". אבל לשון המדרש: "במקום עבודה זרה ובמקום טינופת ובמקום טומאה" אינו משתלב עם מצב הלכתי של ספק טומאה דרבנן ("בית הפרס") וריכוך כזה גם יחטיא את כל המסר שהמדרש מבקש להעביר.

³ היינו שכל המים שבעולם הם כשעלו (כף רגלו) של הקב"ה, אז איך יטבול כולו? (שטיינזלץ). איך יטבול הקב"ה לטהרתו אחרי שקבר את משה?

"כי הנה ה' באש יבוא" (ישעיהו סו טו) - ומי סלקא טבילותא בנורא? - אמר ליה: אדרבה, עיקר טבילותא בנורא הוא, דכתיב: "וכל אשר לא יבוא באש תעבירו במים" (במדבר לא כג).⁴

מדרש אגדה (בובר) ויקרא פרשת אמור פרק כא פסוק א – אין טומאה לצדיקים

ומעשה היה ברבי עקיבא שתפסוהו וחבשוהו בבית האסורים והיה ר' יהושע הגרסי משמשו.⁵ פעם אחת יום הכיפורים היה ולקח רשות מר' עקיבא והלך לו לביתו. בא אליהו ז"ל ודפק על פתח הדלת, אמר לו: מי אתה? אמר לו: אליהו אני. אמר לו: מה תרצה? אמר לו: באתי להודיעך שרבי עקיבא רבך מת.⁶ מיד הלכו שניהם כל הלילה עד שהגיעו לבית האסורים, ומצאו הפתח פתוח ורוב האסורים ישן וכל העם ישנים. באותה שעה הגיע אליהו אצל הפתח ונפתח הפתח. נתחזק אליהו ונטפל בו.⁷ אמר לו ר' יהושע: ולא כהן אתה?⁸ אמר לו: בני, אין טומאה לצדיקים ולא לחכמים...⁹ וכשיצאו מן המערה נסתם פיהו והודו ושבחו למי שאמר והיה העולם, וכשבאו אמר אליהו לר' יהושע הגרסי לך אמור לחכמים שילמדו לתלמידהם כי אין טומאה לצדיקים, ועל זה משה רבינו הזהיר לכהנים: "לנפש לא יטמא בעמיו", אבל למת מצוה ולצדיקים ולחכמים אין להם טומאה:¹⁰

אבות דרבי נתן נוסח א פרק ב – השושבין שקרע את הכתובה

רבי יוסי הגלילי אומר: אמשול לך משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שאמר לשלוחו: צא וקדש לי נערה יפה וחסידה ומעשיה נאין. הלך אותו שליח וקדש. לאחר שקדשה הלך ומצאה שזינתה עם אחר. מיד היה דן קל וחומר מעצמו ואמר: אם אני נותן לה כתובה מעכשיו, נמצא מחייבה מיתה ונפטרה מאדוני לעולם.¹¹

⁴ המדרש הקודם הביא אותנו למדרש זה שגם בו הקב"ה כביכול נטמא כאשר הפעם התעסק בקבורתו של משה. יכול היה ר' אבהו לדחות את המין בטענה פשוטה שזה מדרש אגדה שרק מבקש להראות את חובתו של משה שהקב"ה מטפל בקבורתו ואין להסיק ממנו דבר, וודאי לא לגבי הקב"ה. (ראו ילקוט שמעוני פרשת חקת תשס"ד: "אמר לו הקב"ה: חייד, אני מטפל בך, שנאמר: ויקבר אותו בגי", מובא בדבריני [מות אהרון](#) שמשוה התקנא במיתת אהרון אחיו). אך ר' אבהו לא בוחר בדרך לכאורה פשוטה זו ועונה למין שמתגרה בו, ברצינות רבה. כן, הקב"ה אכן נטמא כאשר קבר את משה, אבל גם נטהר. ואם לא במים, אז באש. אין שום 'וויכוח' על כך שהקב"ה נטמא, לא ע"י המין ולא ע"י ר' אבהו, רק כיצד הוא מיטהר (ראו סוף שמות רבה לעיל שהפסוק: "וכפר על הקודש" הוא על הקב"ה). כיוון שאין כאן את המשל על הכהן והכל על הקב"ה בלי משלים, אולי אין מדרש זה שייך כל כך לנושא שלנו, אך הוא תפר מעניין בין שמות רבה לעיל והמדרש הבא שמדבר גם הוא בטומאת נפטר. ועל וויכוחים עם מינים, ראו דבריני [לא לו דחית בקנה – לנו מה אתה משיב](#) בפרשת חוקת. מעניין מה היה ר' אבהו עונה לתלמידים לוא נכחו בדיאלוג זה.

⁵ סיפור כליאתו של רבי עקיבא בבית הסוהר, כנראה בעקבות דיכוי מרד בר כוכבא, ור' יהושע הגרסי ששימש אותו שם, נמצא בגמרא עירובין כא ע"ב. המדרש שלהלן לוקח סיפור זה למקום שונה מהמסופר בגמרא.

⁶ ראו בגמרא עירובין הנ"ל שבמעט המים שהביא ר' יהושע הגרסי לרבי עקיבא הוא העדיף ליטול את ידיו ולא לשתות. אפשר שבגין זה מת בצום יום כיפור. וכבר הרעישו דרשנים עולמות על מיתתו של רבי עקיבא ביום כיפור דווקא (בו אנחנו קוראים את הפיוט "אלה אזכרה" על עשרה הרוגי מלכות ובהם רבי עקיבא). ראו הדף [יום פטירת ר' עקיבא](#).

⁷ התחיל לטפל בגופתו של ר' עקיבא.

⁸ עפ"י המסורת, אליהו שמזוהה עם פנחס, היה כהן. אך יש שחולקים בדבר.

⁹ בקטע שקצרנו מצוי התיאור הקסום של המערה בה נקבר ר' עקיבא, כולל מטה נוספת שעמדה שם המיועדת "לאשתו של טיטוס הרשע, על כל הטובה שעשתה עם ר' עקיבא כשהיה חבוי בבית האסורים". ראו שם במקור ובמקבילות שלהלן.

¹⁰ ראו מקבילה במדרש משלי (בובר) פרשה ט ובילקוט שמעוני משלי סימן תתקמ"ד שמוסיפים: "אין טומאה בתלמידי חכמים ואף בתלמידיהם". אותנו מעניין הכלל "אין טומאה בצדיקים ובתלמידי חכמים". האמנם? האם זו ההלכה? מסתבר שזה נושא גדול ונכבד שנחלקו בו גדולי עולם ולפיכך הקדשנו לו דף מיוחד בשם [אין טומאה לצדיקים](#) בדפים המיוחדים. כאן נציין בתמצית ששורשי הנושא נעוצים בסיפור פטירתו של רבי יהודה הנשיא בו הכריזו "בטלה קדושה" (כתובות קג ע"ב), או "אין כהונה היום" (ירושלמי ברכות ג א) ונמשך שמש אל המדרש לעיל וסביבם נוצרו שתי אסכולות עיקריות: זו של תוספות-המאירי שמדובר במעין 'הוראת שעה' רק לעניין הלוויה והקבורה של אנשים מיוחדים (נשיא, הרוגי מלכות) ואין לכהנים שום היתר להיטמא לאדם רגיל ובוודאי לא לפקוד קברים; וזו של רמב"ן-הזהר שאכן אין טומאה לצדיקים בשל מעלתם המיוחדת – שיטה שממנה נולד המנהג שגם כהנים פוקדים קברי צדיקים מפורסמים. לפי האסכולה של תוספות-מאירי, אין כאן השפעה של האגדה על ההלכה, ההלכה עצמה מכירה במקרים חריגים בהם טומאה נדחית לשעתה ובהם: מת מצווה, הוראת שעה וכדומה. לאסכולה השנייה של רמב"ן-זהר אכן ניתן לומר שהרעיון האידאי שגופתו של צדיק כלל אינה מטמאת, השפיע על ההלכה וקבע מנהג שהקהל אימץ וכידוע "מנהג מבטל הלכה". לא מצאנו במקרא, במשנה ובתלמוד, שום קצה חוט לכך שגופת נפטר איננה מטמאת. ומה גם שמי הוא שיקבע מי הוא צדיק שאינו מטמא ומי לא? "עמך" הוא שיקבע זאת וכל 'חצר' והצדיק שלה? "ועמך כולם צדיקים".

¹¹ ראו מקבילה (מקור?) בשמות רבה מו א פרשת כי תשא: "ראה משה שחטאו ושביר את הלוחות. משל לשר שנטל אשה וכתב לה כתובה ונתנה ביד השושבין. לאחר ימים יצא עליה שם רע. מה עשה השושבין? קרע את הכתובה, אמר: מוטב שתהא נדונית כפנויה ולא כאשת איש". במדרש זה צריך לומר שהכתובה הולכת ביחד עם שטר הקידושין ועוד לפני שהשושבין עשה כל מעשה, הוא מגלה שהאשה קלקלה ויצא עליה שם רע. לפיכך, הוא נמנע מלתת לה מאומה והרי היא פנויה ולא אשת איש שזינתה. החיסרון בדרשה זו הוא שהיא מתעלמת ממעמד הר סיני, שם נכרתה ברית בין עם ישראל - הוא האשה במשל, והמלך הוא הקב"ה (והשושבין הוא כמובן משה). בא המדרש באבות דרבי נתן ומבקש לתקן חסרון זה ויוצר משל אחר בו כבר התקדשה האשה (במעמד הר סיני). אבל אז הוא נופל במהמורה הלכתית. שהרי עם כל חשיבות הכתובה, האשה כבר מקודשת ואי מתן הכתובה אינו מסיר את חומרת המעשה. זאת ועוד, ההלכה אומרת: "אסור לאדם שישא את אשתו אפילו שעה אחת בלא כתובה. וטעמא מאי? כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה" (מסכת בבא קמא פט ע"ב) ופה דווקא אי מתן הכתובה שומר על קשר עם הבעל/המלך ומונע שיתפטר ממנו לגמרי. הדרשן מבקש לאחוז את החבל בשני קצותיו: לשמר את מעמד האשה (עם ישראל) כמקודשת אבל כמי שלא קבלה עדיין את הכתובה (לא נכנסה תחת החופה) ולפיכך יש מחד גיסא הקטנה של החטא ומאידך גיסא תקווה ואפשרות של תיקון. מה שאב

בראשית רבה פרשה לח סימן ו – בין שלום לעבודה זרה

רבי אומר: גדול השלום שאפילו ישראל עובדים עבודת כוכבים ושלום ביניהם אמר המקום: כביכול איני יכול לשלוט בהן כיון ששלום ביניהם, שנאמר: "חִבּוּר עֲצָבִים אֶפְרָיִם הִנַּח לוֹ" (הושע ד יז). אבל משנחלקו מה הוא אומר? "חִלְק לְכֶם עֵתָהּ יְאֻשְׁמוּ" (הושע י ב). הא למדת: גדול השלום ושנואה המחלוקת.¹²

פסיקתא דרב כהנא, פסקא כד "עד ה' אלהיך" – היחס לכופר בעיקר

אמר ר' יודה בר' סימון: "שובה ישראל עד ה' אלהיך" - אפילו כפרתה בעיקר. אמר ר' לעזר: בנוהג שבעולם אדם עומד מבזה את חבירו ברבים ולאחר זמן הוא מבקש לרצות לו והוא אומר לו: את מבזה אותי ברבים ומתרצה אותי ביני ובינך? לך והבא אותן האנשים שבזית אותי לפניכם ואני מתרצה לך. אבל הקב"ה אינו כן, אלא אדם עומד ומחרף ומגדף בשוק והקב"ה אומר לו לעשות תשובה ביני ובינך ואני מקבלך.¹³

רמב"ם הלכות תשובה פרק ג הלכה יד – הגלגול לספרות ההלכה

במה דברים אמורים שכל אחד מאלו אין לו חלק לעולם הבא?¹⁴ כשמת בלא תשובה. אבל אם שב מרשעו ומת, והוא בעל תשובה, הרי זה מבני העולם הבא. שאין לך דבר שעומד בפני התשובה. אפילו כפר בעיקר כל ימיו ובאחרונה שב, יש לו חלק לעולם הבא, שנאמר: "שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו". כל הרשעים והמומרים וכיוצא בהן שחזרו בתשובה, בין בגלוי בין במטמוניות, מקבלין אותן, שנאמר: "שובו בני שובבים" (ירמיהו ג כב).¹⁵ אף על פי שעדין שובב הוא, שהרי בסתר שב ולא בגלוי, מקבלין אותו בתשובה.¹⁶

קהלת רבה פרשה א סימן ה – למי נותנים הלואה (צדקה, סיוע)?

מטרונה אחת שאלה את רבי יוסי בר חלפתא; אמרה ליה, מהו דין שנאמר: "יִהְיֶה חֶכְמָתָא לְחַפְיָמִין וּמְנַדְעָא לְדַעֲי בִינָה" (דניאל ב כא), לא הוה צריך קרא למימר אלא: יחב חכמתא ללא חכימין ומנדעא ללא ידעי בינה.¹⁷

מעצים מאד את כוחם של [הלוחות השניים](#) (דברינו בפרשת עקב) ואת יום הכיפורים כיום שבו משה ירד עם הלוחות השניים ומשום מה לא מצוין העניין בתפילותינו ביום זה (ראו דברינו [יום מתן לוחות שניים](#) ביום הכיפורים). אבל לנושא שלנו כאן, הדרשה באבות דרבי נתן סותרת את ההלכה.

¹² הדרשן מבקש לדרוש על כוחו וחשיבותו של השלום ונראה שלא בכדי הוא בוחר בנביא הושע שנענש על שאמר לשון הרע על עם ישראל ("אמר הקב"ה: מה אעשה לזקן זה?" פסחים פז ע"א, בדברינו [הושע פרק ב](#) בהפטרות פרשת במדבר), אבל האם לא נכנס כאן למגרש ההלכה? האמנם השלום עדיף על עבודה זרה? ההלכה קובעת שעבודה זרה היא מהמצוות של "יהרג ואל יעבור"! אמנם, עניינים לא מעטים בהלכה נדחים "מפני דרכי שלום" (דברינו בפרשת פנחס) ומשה וגם הושע לא קיימו את הציווי להילחם בגויי הארץ ופתחו בשלום (דברינו [קראת לשלום](#) בפרשת שופטים), ובגין השלום גם נמחה שמו של הקב"ה (דברינו [שלום בין איש ואשתו](#) בפרשת נשא), אבל לא מצאנו שום פטור מעבודה זרה בתירוץ של הבאת שלום. האם יסכים יהודי דתי לשתות יין נכרים בחברת יהודי חילוני (אולי גם גוי) בשביל לא להעליב אותו ולשמור על חברות? האם לא התרחקו חז"ל ממי שיצא לתרבות רעה כמו אלישע בן אבויה? ועדיין, נראה שאפשר להכיל דרשה זו כבאה להציג רעיון חשוב – בגנות המחלוקת – בלי שתסתור ישירות את ההלכה.

¹³ כפירה בעיקר היא עבירה מהחמורות ושכחח"ל מבקשים להעצים עבירות אחרות, הם משווים אותם לכופר בעיקר. כך באיסור ריבית: "שכל המלוה בריבית - כופר בעיקר" (ירושלמי בבא מציעא א ח), "כל המספר לשון הרע - כאילו כפר בעיקר" (ערכין טו ע"ב), אי קיום ברית מילה (סנהדרין לח ע"ב), במקלל (סנהדרין מה ע"ב), ואפילו במי שאינו מקיים גמילות חסדים (קהלת רבה ז ד), ומי שיש בו "גסות הרוח" (מסכת סוטה ד ע"ב). כפירה בעיקר היא כפירה בקב"ה כפסוק בתהלים יב ה: "אֲשֶׁר אָמְרוּ ... מִי אֲדוֹן לַנֶּגֶז" וכלשון תוספתא שבועות ג ד: "זה הכופר במי שבראו". וכאן, בפסיקתא משמע שכפר בקב"ה בפומבי! הרעיון שאע"פ כן, הקב"ה מקבל את תשובתו "ביני ובינך" בא להעצים את ערך התשובה, אבל יש אתו שתי בעיות. אחת, בעולם האגדה, זו נראית 'תשובת שוחד' ולא כנה, ראו דברינו [שתי פנים לתשובה ואולי יותר](#) בשבת שובה. והשנייה, שדרשה זו נראית סותרת את הגמרא בימא פו ע"א על "ארבעה חלוקי כפרה": "עבר על עשה ושב - אינו זז משם עד שמוחלין לו ... עבר על לא תעשה ועשה תשובה - תשובה תולה, ויום הכפורים מכפר ... עבר על כריתות ומיתות בית דין ועשה תשובה - תשובה ויום הכפורים תולין, ויסורין ממרקין ... אבל מי שיש חילול השם בידו - אין לו כח בתשובה לתלות, ולא ביום הכפורים לכפר, ולא ביסורין למרק. אלא כולן תולין, ומיתה ממרקת". ארבעה חלוקי כפרה אלה נכנסו להלכה בהלכות תשובה לרמב"ם פרק א הלכה ד. אז להיכן נשיך את הכופר בעיקר? את המחרף ומגדף בשוק? ראו מדרש אגדה (בובר) במדבר פרשת שלח טו ל על הפסוק: "וְהִנָּפֵשׁ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה בְּיַד רְמָה מִן הָאֲזָרָח וּמִן הַגֵּר אֶת ה' הוּא מְגַדֵּף וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מְקָרֵב עִמָּה" – "את ה' הוא מגדף. זה הכופר בעיקר כאדם האומר גידפת את הקערה ולא שיירת ממנה כלום". יעשה תשובה בקלות כזו: "ביני ובינך" והכל נסלח? ומה יחשוב הציבור ששמע אותו רק לפני זמן מה עומד ומגדף בפומבי ולא מודע לשיח הפרטי "ביני ובינך"? האם אין כאן גם חשבון עם הציבור?

¹⁴ הרמב"ם מונה אותם שם: "המכנה שם לחבירו והקורא לחבירו בכינויו והמלכין פני חבירו ברבים והמתכבד בקלון חבירו והמבזה תלמידי חכמים והמבזה רבותיו והמבזה את המועדות והמחלל את הקדשים".

¹⁵ כדאי לקרוא הפסוק במלואו בירמיהו ג כב: "שובו בני שובבים אֲרָפָה מְשִׁיבֵיכֶם הִנְנוּ אֲתָנוּ לָךְ כִּי אֲתָה ה' אֱלֹהֵינוּ". אולי לא בכדי מובאות ברמב"ם רק המילים: "שובו בני שובבים" בלי המשך הפסוק, שהרי הוא מבקש לסנגר על כל מי הרשעים, הכופרים והמומרים, גם אלה שלא שבו בגלוי רק בסתר ועדיין הם שובבים, כפי שהוא מסביר בהמשך דבריו.

¹⁶ כאן לכאורה הרמב"ם מסכים עם הפסיקתא לעיל שתיתכן תשובה בסתר. בעלי תריסין יפללו שכאן מדובר בכופר בעיקר ולא במחרף ומגדף ברבים. כאן גם מדובר במי שמת ועשה תשובה שזוכה לחיי העולם הבא. אבל מהנעימה הכללית של דברי הרמב"ם, מהלשון "שאינו לך דבר שעומד בפני התשובה" ומציטוט הפסוק: "שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו" (פסוק לו הקדשנו [דף ביום הכיפורים](#)), נראה שאולי בכל זאת גברה כאן יד האגדה וערך התשובה על דקדוקי ההלכה.

¹⁷ למה אומר הפסוק שהקב"ה נותן חכמה לחכמים ודעה ליודעי בינה, צריך להיות ההפך, לתת חכמה ודעה למי שאין להם.

אמר לה: משל אם יבואו אצלך שני בני אדם ללוות ממך ממון, אחד מהן עשיר ואחד מהן עני, לאיזה מהן את מלוה, לעשיר או לעני? אמרה לו: לעשיר. אמר לה: ולמה? אמרה לו: שאם אבד העשיר ממנו יש לו מהיכן יפרע. אבל אם איבד העני ממנו, מאין יפרע לי? אמר לה: ולא ישמעו אזניך מה שאת מוציאה מפיק! אילו נתן הקב"ה חכמה לטיפשים, היו יושבין והוגין בה בבתי כסאות ובבתי תיאטריאות ובבתי מרחצאות. אלא נתן הקב"ה חכמה לחכימין והם יושבין והוגין בה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. הוי: "יחיב חכמתא לחכימין ומנדעא לידעי בינה".¹⁸

שמות רבה לא סימן ד (תנחומא סימן ט) – מעמדו של הלווה בריבית

"אם כסף תלוה את עמי ... לא תשימון עליו נשך" (שמות כב כד). זהו שכתוב: "כספו לא נתן בנשך" (תהלים טו ה) - בוא וראה כל מי שיש בו עושר ונותן צדקה לעניים ואינו מלוה ברבית, מעלים עליו כאילו קיים המצות כולן, שנאמר: "כספו לא נתן בנשך ושוחד על נקי לא לקח עושה אלה לא ימוט לעולם". ומי היה זה? עובדיה שהיה עשיר ואפיטרופוס של אחאב ... והיה עשיר יותר מדאי (מאד) והוציא כל ממנו לצדקה, שהיה זן את הנביאים. כיון שבא כל אותו הרעב,¹⁹ היה לוה בנשך מן יהורם בן אחאב מה שהיה מספיק לנביאים. זה קיים: "כספו לא נתן בנשך"; אבל (על) יהורם שהלווה ברבית, אמר האלהים: עד עכשיו זה קיים? יבוא יהוא ויהרוג אותו וכו'.²⁰

מסכת בבא מציעא דף לא עמוד א – לכוף את היצר

¹⁸ ראו מקבילה לדרשה זו בתנחומא ויקהל ב על הפסוק שנאמר על בצלאל בשמות לא ג: "ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה - שכבר היתה בו חכמה. למדך שאין הקב"ה ממלא חכמה אלא למי שיש בו כבוד". וזאת, על בסיס הדרשה בברכות נה ע"א: "אמר רבי יוחנן: אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה, שנאמר: יחיב חכמתא לחכימין ומנדעא לידעי בינה", ורבי אבהו מציע שם את הפסוק: "ובלב כל חכם לב נתתי חכמה". מדרש תנחומא ממשיך שם לסיפור של המטרונה ור' יוסי בר חלפתא בנוסח דומה לזה שקהלת רבה, אך מסיים במשל נוסף: "החנוני הזה, אדם הולך ליקח ממנו יין או דבש או שמן ומוריס, כשהחנוני פקח מריח בכלים: אם היה של יין נותן לתוכו יין. כן כלי של שמן ושל דבש ושל מוריס". מקבילה אחרת מצויה בתנחומא (בובר) פרשת מקץ סימן ט, שם המשל הוא על השאלת תכשיט יקר שהמטרונה מסכימה שהיא תשאיל רק לאדם ראוי ואמין. נחזור לנוסח קהלת רבה לעיל ונשאל הן על המשל של ההלוואה והן על הנמשל של נתינת החכמה. על הנמשל, אם באמת תינתן החכמה לטיפשים מדוע להניח שהם יגנו בה במקומות פחותים? למה לא לחשוב שהם יפכו לחכמים ויתנהגו בהתאם? וכי אין אנו משקייעים בחינוך ובהשכלה לכל בני האדם? מה פשר האליטיזם הזה? וכי אין בין החכמים של היום כאלה שהיו עמי ארצות בעבר? רבי עקיבא ורבי אליעזר בן הורקנוס כדוגמא. ועל המשל נשאל, הרי זו סתירה גמורה לדין התורה של מצוות צדקה ועזרה לעניים ולזקוקים! הלא פסוקים מפורשים הם בתורה: "כי ימוך אחיך", "לא תרע עינך באחיק האביון" ועוד. ראו גם בבא מציעא ע"א: "דתי רב יוסף: אם כסף תלוה את עמי את העני עמך, עמי ונכרי - עמי קודם, עני ועשיר - עני קודם". וברמב"ם הלכות מתנות עניים פרק י הלכה ז: "שמונה מעלות יש בצדקה זו למעלה מזו. מעלה גדולה שאין למעלה ממנה זה המחזיק ביד ישראל שְׂמֵךְ ונותן לו מתנה או הלוואה או עושה עמו שותפות או ממציא לו מלאכה כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות לשאול!" ראו דברינו מצוות צדקה בפרשת בהר וכן גלגל חזרה הוא בעולם בפרשת ראה. מה יחשוב אדם עשיר שיושב בקהל ושומע דרשה זו? נראה שהדרשן שרצה להפליג במעלת החכמה שניתנת רק למי שיודע את ערכה ומה לפעול איתה, נסחף במשל של המטרונה ור' יוסי בן חלפתא על הלוואה לעני או לעשיר. דומה כאילו המטרונה שמייצגת את השקפת העולם הרומית שבזה לסיוע לעניים, ניצחה; לפחות במשל אם לא גם בנמשל. ומהביקורת על המשל (הכסף), נמשכת גם ביקורת על הנמשל (החכמה) כפי שהערנו.

¹⁹ כשאליהו קלל "חי ה' אלהי ישראל אשר עמדת לִפְנֵי אִם יִהְיֶה הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר כִּי אִם לְפִי דְבַר" (מלכים א יז א).
²⁰ זו דרשה יפה על עובדיה משרת אחאב ששם נפשו בכפו והיה מחביא נביאים מפני אחאב ומפרנס אותם כמו שהכתוב מעיד עליו: "וְעִבְדֵיהוּ הָיָה יָרָא אֶת ה' מֵאֵד: וַיְהִי בְהִכְרִית אֵיזְבֵּל אֶת נְבִיאֵי ה' וַיִּקַּח עִבְדֵיהוּ מֵאֵה נְבִיאִים וַיַּחְבֵּאֵם חֲמִשִּׁים אִישׁ בְּמַעְרָה וְכֻלְּלָם לֶחֶם וְמֵיִם" (מלכים א יח ג-ד), וכמו שהוא עצמו אומר לאליהו: "הֲלֹא הִגַּדְתָּ לָאֲדָנִי אֶת אֲשֶׁר עָשִׂיתָ בְּהָרְגִי אֵיזְבֵּל אֶת נְבִיאֵי ה' וְאָחַבָּא מְנַבְיָאֵי ה' מֵאֵה אִישׁ חֲמִשִּׁים חֲמִשִּׁים אִישׁ בְּמַעְרָה וְכֻלְּלָם לֶחֶם וְמֵיִם" (מלכים א יח ג). אך שאלה ראשונה שאפשר לשאול על מעשיו של עובדיה, מדוע כילה כל כספו בצדקה והרי חכמים קבעו שאין לתת צדקה יותר מחמישית מרכושו של הנותן, ראו כתובות נ ע"א: "באושא התקיני, המבזבז - אל יבזבז יותר מחומש ... שמא יצטרך לבריות; ומעשה באחד שבקש לבזבז [יותר מחומש] ולא הניח לו חבירו, ומנו? רבי ישבב, ואמרי לה רבי ישבב, ולא הניחו חבירו, ומנו? רבי עקיבא". אבל ניחא הצדקה, ראו ירושלמי פאה פרק א הלכה א על מונבז המלך שעמד ובזבז כל נכסיו לעניים, שמות רבה מז ה על רבי יוחנן שמכר את כל רכושו על מנת ללמוד תורה ועוד. ואם ישב בקהל אדם עשיר, אין חשש שלמחרת ינהג כעובדיה. אך סופו של עובדיה שלקח כספים בריבית מיהורם בנו של אחאב! ועפ"י ההלכה, איסור ריבית חל גם על הלווה. ראו מסכת בבא מציעא פרק ה משנה יא: "ואלו עוברין בלא תעשה: המלוה והלווה והערב והעדים. וחכמים אומרים אף הסופר. עוברים משום: אֶת פֶּסֶף לֹא תִתֵּן לוֹ בְּנִשְׁךְ (ויקרא כה לו), ומשום: אֶל תִּקַּח מֵאֶתוֹ נִשְׁךְ וְתַרְבִּית (שם לו), ומשום: לֹא תִהְיֶה לוֹ כְּנֶזֶשׁ (שמות כד כד), ומשום: לֹא תִשְׁמֹן עֲלָיו נִשְׁךְ (שם), ומשום: וּלְפָנַי עוֹר לֹא תִתֵּן מִכְשׁוֹל וּרְאֵת מֵאֲלֵהֶיךָ אֲנִי ה' (ויקרא יט). על כל חמישה לאווים אלה עובר גם הלווה! ראו גם ברשימת הפסולים לעדות, בגמרא סנהדרין כה ע"ב: "אחד המלוה ואחד הלווה. ואימתי חזרתן - משיקיעו את שטריהן ויחזרו בהן חזרה גמורה". הלווה מושווה לגמרי עם המלווה. אז במה הועיל עובדיה שהוציא את כל ממנו לצדקה?

תא שמע: אוהב לפרוק ושונא לטעון - מצוה בשונא כדי לכופ את יצרו.²¹ ואי סלקא דעתך צער בעלי חיים דאורייתא, הא עדיף ליה! - אפילו הכי, כדי לכופ את יצרו עדיף.²²

אבות דרבי נתן נוסח א פרק יב – הטיה לטובת אהרון

מפני מה בכו ישראל את אהרן שלושים יום? מפני שדן אהרן דין אמת לאמיתו. מניין? לא אמר לאיש שסרחת ולא לאשה שסרחת. לכך נאמר: "ויבכו את אהרון שלושים יום כל בית ישראל" (במדבר כ כט). אבל משה שמוכיחן בדברים קשים, נאמר: "ויבכו בני ישראל את משה בערבבות מואב שלושים יום" (דברים לד ח).²³

פסיקתא רבתי (איש שלום) פסקא יד פרה – מכירת בהמה גסה לגוי ושמירת השבת

אמרו רבותינו: מעשה היה בישראל אחד שהיה לו פרה אחת חורשת. נתמעטה ידו ומכרה לו לגוי אחד. כיון שלקחה הגוי וחרשה עמו ששת ימים של חול. בשבת הוציאה שתחרוש עמו, ורבצה לו תחת העול. היה הולך ומכה אותה והיא אינה זזה ממקומה. כיון שראה כן, הלך ואמר לאותו ישראל שמכרה לו: בא טול פרתך שמא צער יש בה, שהרי כמה אני מכה אותה והיא אינה זזה ממקומה. אותו ישראל הבין לומר בשביל של שבת, והיתה למודה לנוח בשבת. אמר לו (לגוי): בא ואני מעמידה. כיון שבא ואמר לה באזנה: פרה פרה, את יודעת כשהיית ברשותי היית חורשת ימי החול, בשבת הִיִּיתָ נִינוּחַ. עכשיו שגרמו עונותי ואת ברשות גוי, בבקשה ממך עמדי וחרשי. ומיד עמדה וחרשה. א"ל אותו הגוי: אני מבקשך, טול פרתך. עד עכשיו אני בא ומיסב אחריך שתהא בא ומעמידה, על אחת חוץ מזו ומזו. איני מניחך עד שתאמר לי מה עשית לה באזנה. אני נתייגעתי בה והכיתי אותה ולא עמדה. התחיל אותו ישראל מפיסו ואומר לו: לא כשוף ולא כשפים עשיתי, אלא כך וכך הסחתי לה באזנה ועמדה וחרשה. מיד נתיירא הגוי, אמר: ומה אם פרה שאין לה לא שיחה ולא דעת הכירה את בוראה, ואני שייצרני יוצרי בדמותו ונתן בי דעת, איני הולך ומכיר את בוראי? מיד בא ונתגייר ולמד וזכה לתורה והיו

²¹ בנושא זה של סיוע בפריקה או בטעינה של משא מבעל חיים שברך, שמשאו כבד וצריך לפרוק אותו או שנפל וצריך להקימו, כבר הארכנו לדון בדברינו [מצוות פריקה ומצוות טעינה](#) בפרשת משפטים. כאן נביא בתמצית את הנחווך לנושא שלנו. שני פסוקים יש בתורה במצווה זו: שמת כג ה פרשת משפטים: "כִּי־תִרְאֶה חֲמֹר שֶׁנֶּאֱדָר רֶבֶץ תַּחַת מְשָׁאוֹ וְחִדַּלְתָּ מֵעֲזָב לוֹ עֲזָב תַּעֲזֹב עִמּוֹ", ובדברים כב ד פרשת כי תצא: "לֹא־תִרְאֶה אֶת־חֲמֹר אָחִיךָ אוֹ שׂוֹרוֹ נִפְלִים בְּדָרְךָ וְהִתְעַלַּמְתָּ מֵהֶם הֵקֵם תִּקֵּים עִמּוֹ". חז"ל מבארים פסוקים אלה כך: עזוב תעזוב – זו מצוות פריקה, החמור כורע תחת נטל המשא וגם החפצים מתחילים ליפול ולהיגרר ולהתקלקל. הקם תקים – זו מצוות טעינה, היינו סיוע בהטענת החמור במשא שנפל והשתחרר. מצוות פריקה קודמת לטעינה הן בשל הפסד ממון והן בשל [צער בעלי חיים](#) (שהוא אגב עיקר הסוגיה שם). בא קטע זה בגמרא ומכניס למשוואה גורם נוסף, האם האדם (לו שייך החמור והוא נזקק לעזרה בדרך) הוא חבר שלך (אוהב) או שונא שלך. והסיכום בקטע זה הוא שאם יש מצב של אדם שונא שמבקש ממך לסייע לו בטעינה שהיא בדרגת דחיפות נמוכה יותר, ובה בעת יש אדם שהוא אוהב שלך ומבקש שתסייע לו בפריקה שהיא בדרגת דחיפות גבוהה יותר ובעל החיים סובל, עליך לסייע לשונא בטעינה על מנת לכופ את יצרך, היינו לחנך את עצמך. לא סתם כתוב בפרשת משפטים "שונא" ובדברים "אחיק" אין זה אלא ללמדך שאם ייקרה לפניך בעת ובעונה אחת שונא שצריך לעזור לו לטעון ואוהב שצריך לעזור לו לפרוק – לך תסייע לשונא לטעון ואח"כ לאוהב לפרוק.

²² עיקר הדיון בגמרא שם הוא כאמור נושא צער בעלי חיים, ממישיכה לפיכך הגמרא בדיון ומבקשת להסיק מהאמירה בקטע הקודם: "אוהב לפרוק ושונא לטעון - מצוה בשונא", שאיסור צער בעלי חיים אינו מדין תורה! כי אם כן, מה פשר "לכופ את יצרו" כנגד דין תורה? מתרצת הגמרא שאין מכאן שום הוכחה וגם אם נאמר שצער בעלי חיים אסור מהתורה, עליך לסייע קודם לשונא לטעון, כדי לחנך את עצמך ולכופ את יצרך. עד כאן דרשה יפה. אך יש רק בעיה אחת "קטנה". הדרשה "אוהב לפרוק ושונא לטעון" סותרת את הכתוב בתורה. בתורה השונא כתוב בפריקה ("עזוב תעזוב עמו") ואחיק בטעינה ("הקם תקים"), ואם כך, אז מה החידוש? מה החינוך כאן? אתה מצווה לסייע לשונא לפרוק כי אכן פעולה זו היא בדרגת עדיפות גבוהה יותר ומשום שצער בעלי חיים שהוא מדין תורה! הסתירה כאן איננה בין ההלכה לאגדה, אלא בין ההלכה ופשט פסוקי התורה. האם הסתבך ושגה כאן הדרשן? אולי לא. אולי לפנינו אגדה (מחשבה, מוסר) שקבעה את ההלכה, בדרשה סותרת פסוקים. הסתירה היא בין הרוח ההלכתית שיסודה באגדה ובין פסוקי התורה. עומד כאן הדרשן ואומר בראש מורם: אכן, הפסוקים ודרשות ההלכה הם נגדי, פריקה היא אמנם חמורה יותר! גם צער בעלי חיים שלשיתות מסוימות הוא מדין תורה! ואע"פ כן אני אומר לך: לך תסייע לשונא לטעון ואח"כ לאוהבך לפרוק. למה? כדי לכופ את יצרך! אולי לא רק את היצר האישי-חברתי, אלא גם את היצר הלמדני וההלכתי. "לא נתנו המצוות אלא לצרף בהן את הבריות" (בראשית רבה מד א, ויקרא רבה יג ג, מכילתא דרשב"י יט יח). ראו גם גמרא עבודה זרה יז ע"ב: "ניזיל אפיתחא דבי זונות ונכפייה ליצריך".

²³ אהרון הוא כידוע רודף השלום בעוד שמשה הוא איש ההלכה ומשם נלקח למדרשים רבים שלפיכך את אהרון בכו "כל בית ישראל" ואילו את משה "בני ישראל" (ספרא שמיני מכילתא דמילואים ועוד). אבל דרשה זו קצת מוקשה. ראשית, ממתן אהרון הוא שדן דין אמת? אהרון הוא איש הפשרה ומשה הוא שאומר: "יקוב הדין את ההר" (סנהדרין ו ע"ב), היינו האמת מעל לכל. ואיזו מן אמת היא זו שלא יודעת באמת להתמודד עם אנשים שסרחו (שגו, טעו)? שנית, מה עם מצוות הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא? תאמר שאהרון לא הוכיח במקרים בהם לא היה ראוי ונכון להוכיח, כמוסבר בדברינו [הוכח תוכיח את עמיתך](#) בפרשת קדושים, אז לשם השוואה, משה הוכיח גם במקרים שלא ראוי ונכון להוכיח? אפשר לדקדק שמשה ואהרון נחלקו באופן מעשי ובכל מקרה לגופו אם ראוי להוכיח או לא - אהרון נטה שלא ומשה נטה שכן. אבל אין זו רוח המדרש. הדרשן מבקש להאדיר את דמותו של אהרון ולא חש לדקדק בהלכה.

קוראים שמו יוחנן בן תורתה. ועד עכשיו רבותינו אומרים הלכה משמו.²⁴ ואם תמיה אתה שעל ידי פרה נתקרב אדם אחד לכנפי שכינה, הרי על ידי פרה היא טהרתן של כל ישראל. ממה שקראו בענין: "זאת חוקת התורה".²⁵

מסכת מנחות דף מד עמוד א – כוחה של מצוות ציצית²⁶

מעשה באדם אחד שהיה זהיר במצוות ציצית, שמע שיש זונה בכרכי הים שנוטלת ד' מאות זהובים בשכרה, שיגר לה ארבע מאות זהובים וקבע לה זמן... אמרה היא: יכנס. יכנס... עלתה וישבה על גבי עליונה כשהיא ערומה, ואף הוא עלה לישב ערום כנגדה, באו ד' ציציותיו וטפחו לו על פניו, נשמט וישב לו ע"ג קרקע, ואף היא נשמטה וישבה ע"ג קרקע. אמרה לו: גֵּפָה של רומי, שאיני מניחתך עד שתאמר לי מה מום ראית בי. אמר לה: העבודה, שלא ראיתי אשה יפה כמותך, אלא מצוה אחת ציונו ה' אלהינו וציצית שמה, וכתוב בה: "אני ה' אלהיכם" שתי פעמים: ... עכשיו נדמו עלי כד' עדים. אמרה לו: איני מניחך עד שתאמר לי מה שמך ומה שם עירך ומה שם רבך ומה שם מדרשך שאתה למד בו תורה, כתב ונתן בידה.²⁷ עמדה וחילקה כל נכסיה, שליש למלכות ושליש לעניים ושליש נטלה בידה... ובאת לבית מדרשו של ר' חייא. אמרה לו: רבי, צוה עלי ויעשוני גיורת, אמר לה: בתי, שמא עיניך נתת באחד מן התלמידים? הוציאה כתב מִיָּדָה ונתנה לו, אמר לה: לכי זכי במקחך וכו'.²⁸

מסכת סופרים פרק א הלכה ב – בין ספר תורה לאיסורי אכילה

שאל אחד את ר' יהושע הגרסי:²⁹ מפני מה כותבין על עורות נבילות וטריפות? אמר לו: אמשול לך משל, למה הדבר דומה? לשני בני אדם שנתחייבו הריגה למלכות. אחד הרגו מלך, ואחד הרגו אספקלטור.³⁰ איזה מהם

²⁴ לא נמסרו לנו הלכות משמו של ר' יוחנן (ויש גורסים יהודה) בן תורתא. מאמריו הם בענייני אגדה כגון: "מפני מה חרבה שילה" (יומא ט א), "מפני מה חרב מדרש ראשון" (במדבר רבה ז ז), האמירה לר' עקיבא במרד בר כוכבא: "יעלו עשבים בלחייך ועדיין בן דוד לא יבא" (ירושלמי תענית ד ה), סירובו לקרוא בתורה משום שלא עבר על הפרשה "ושבחוהו חכמים" (שמות רבה מ א) ועוד כיוצא באלה. לא מצאנו הלכה בשמו.

²⁵ סיום המדרש מסביר את מיקומו בפרשת פרה העוסקת בדין פרה אדומה המטהרת את הטמאים. עניינינו הוא גוף הסיפור. יהודי מכר פרה לגוי והיא מסרבת לעבוד בשבת! כנראה הושפעה מחמורו של פנחס בן יאיר שזוהר מאד באכילת טבל. ראו הסיפור בירושלמי דמאי א ג, בראשית רבה ס ח, בדברינו [בין גמלו של אברהם וחמורו של פנחס בן יאיר](#) בפרשת חיי שרה. ואפשר אולי להוסיף לרשימת הבהמות הצדיקות גם את הפר נבחר לעובדי הבעל במעמד של אליהו בהר הכרמל וסרב להימסר לעבודה זרה, במדבר רבה כג ט בדברינו [אליהו בהר הכרמל](#) בפרשת כי תשא. בא היהודי ולוחש באזנה של הפרה שהיא כבר אינה שלו ואין לה את הפריבילגיה של: "למען ינוח שורך ויחמך" (שמות כג יב). אולי גם הסביר לה שאם לא תעבוד בשבת יהיה זה מקח טעות והוא יפסיד הרבה כסף. הפרה מבינה, אבל אז הגוי מתעורר וחושש שיש כאן מעשה כשפים. היהודי מסביר לו את שאירע וסוף דבר שהגוי מאמין ומתרשם כל כך עד שהוא מתגייר, מה שמזכיר גירום של גויים אחרים כגון נבזרדאן, נעמן ואחרים שהתרשמו מתורת ישראל (גיטין נז ע"ב) ובמקורות אחרים גם אנטונינוס, רחב, יתרו, בני המן, אונקלוס ועוד. הסיפור הוא נאה ומצוטט ע"י דרשנים (מובא בריט"ב א שמקורו בירושלמי, אבל אינו בנוסח שבידינו), אבל מה לעשות שהוא סותר משניות במסכת עבודה זרה. ראו מסכת עבודה זרה פרק א משנה ו (גם בפסחים פרק ד משנה ג): "מקום שנהגו למכור בהמה דקה לעכו"ם מוכרין. מקום שנהגו שלא למכור אין מוכרין. ובכל מקום אין מוכרין להם בהמה גסה וכו'". למה לא מוכרים לגויים בהמה גסה (כגון פרה ושו?) מסביר רמב"ם בפירושו למשנה: "אסור למכור בהמה גסה לגוי בין שהיה עובד עבודה זרה בין שאינו עובד עבודה זרה. וטעם האיסור שמא ישכרנה לו או ישאלנה לו ויעבוד בה בשבת ונאמר בתורה למען ינוח שורך וחמך". ומוסיף ברטנורא: "דגזור רבנן שמא ישאל או ישכיר בהמתו לעובד כוכבים, ואדם מצווה על שביית בהמתו. אי נמי, פעמים שמוכרה לו ערב שבת עם חשיכה וצועק לה הישראל כדי שתלך לפני הקונה והיא מכרת קולו והולכת מחמתו, ונמצא מחמר אחר בהמתו בשבת". וכאן היהודי לא רק שמכר בהמה גסה לגוי, אלא שגם לוחש לה שתעבוד בשבת! האם ייתכן שהמדרש משקף עמדה מאוחרת לפיה כבר לא החמירו כדין המשנה וחשוב לו יותר עניין השבת (לקהל מאזינים שלא ל"כ הקפיד בעניין?). הנה אפילו בעלי חיים מבינים את ערך השבתה ביום השביעי. הנושא מושרש כבר בהתנהגות הפרה! זה מה שעשה רושם על הגוי שבא והתגייר וממילא הצטרף אף הוא. האם אפשר גם שזה סיפור אנטי נוצרי שהזיזו את יום המנוחה משבת ליום ראשון? הנה, אפילו בעלי החיים מזהים את השבת כיום מנוחה. ויום ראשון שקבעתם, איננו יום שבייתה ממלאכה. אין לפרה תחליף לשבייתה ביום השביעי.

²⁶ הסיפור שלהלן מקורו במדרש ספרי פיסקא קטו בפרשת שלח לך על מצוות ציצית הנזכרת בפרשה. כבר הרחבנו לזון בסיפור זה שעיקר מטרתו לפאר את כוחה של מצוות ציצית, בדברינו [מצוות ציצית](#) וכן [רחב – מהמקרא לאגדה](#) בפרשת שלח לך. כאן נקצר בסיפור ונתמקד בנושא עניינינו הפעם.

²⁷ נראה שבקשת האשה והמסירה בכתב של שם התלמיד, עירו, רבו ובית מדרשו, מביעה סוג של קשר ומחויבות ביניהם. האם היה 'דיבור' ביניהם? האם "הכתב" ובו פרטי אותו התלמיד היה סוג של שטר והתחייבות? האם נוצר כאן קשר רגשי כתחליף לגופני?

²⁸ עיקר הסיפור הוא כאמור חשיבותה וכוחה של מצוות ציצית. אך אותנו מעניין כיצד קיבל אותה ר' חייא. ההלכה היא שאין מקבלים "גרים לשום אישות" או אהבה כזכר בגמרא יבמות כד ע"ב, מסכת גרים פרק א הלכה ג ועוד. ר' חייא גם חושד בה שזו מטרת בואה ואומר לה: "בתי, שמא עיניך נתת באחד מן התלמידים?". אך משעה שהיא מוציאה את "הכתב", הוא מקבל את הקשר שנוצר בין אותו אדם שכעת מתברר שהוא אחד מתלמידיו – תלמיד שטרח לנסוע עד כרכי הים בשביל זונה מיוחדת (ונעדר מבית המדרש לזמן רב), ובין אותה זונה. ההלכה המדוקדקת של אופן קבלת גרים מושמת לרגע בצד אל מול המסר שהאגדה מבקשת להעביר: המסר של חשיבות מצוות ציצית, אולי גם המסר של אמון בגוי שבא מתחתיות לחסות תחת כנפי השכינה. ראו דברינו [כולנו גרים](#) בחג השבועות.

²⁹ הוא ר' יהושע ששימש לפני רבי עקיבא כשזה נחשב בבית האסורים, במדרש אגדה בובר שראינו לעיל.

³⁰ תליין, המוציא להורג. ראו אבות דרבי נתן נוסח ב פרק מא בהריגת ישמעאל כהן גדול ורבן שמעון בן גמליאל.

משובח? זה שהרגו מלך!³¹ אמר לו: אם כן יהא מותר באכילה? אמר לו: הרי הוא אומר: "לא תאכלו כל נבילה"
- הכתוב אסרה, אני מה אעשה לך?³²

מדרש תנחומא (בובר) פרשת שופטים סימן ו – מלך דן ודנים אותו, כן או לא?

"לא תטה משפט לא תכיר פנים" - לעולם יהיו הדיינים רואין כאילו שכינה ביניהם, שנאמר: "בקרב אלהים ישפוט" (תהלים פב א). מכאן לבעלי דינים שינהגו אימה בעצמן... אזהרה לחכם שלא יושב אצלו מי שאינו ראו לדין... מעשה באחד שהיה לו דין עם מלך ממלכי בית חשמונאי, בא ועמד לפני שמעון בן שטח. אמר לו: דין יש לי אצל המלך.³³ אמר להם שמעון בן שטח לאותן הדיינים שהיו דנין עמו: אם משגר אני בשביל המלך, אתם מוכיחין אותו? אמרו לו: הן. שיגר בשבילו, ובא. נתנו את הכסא אצל שמעון בן שטח. אמר לו שמעון בן שטח: עמוד על רגליך ותן את הדין. אמר לו (המלך): וכי דנין את המלך? פנה לימין וכבשו הדיינים את פניהם בקרקע, פנה לשמאלו וכבשו את פניהם בקרקע. בא המלאך וחבטן בקרקע עד שיצתה נשמתן. מיד נזדעזע המלך, אמר לו שמעון בן שטח: עמוד על רגליך, ותן את הדין. כי לא לפנינו אתה עומד, אלא לפני מי שאמר והיה העולם. מיד עמד על רגליו, ונתן את הדין.³⁴

מכאן שיהיו בעלי דינים נוהגין אימה בעצמן, כביכול להקב"ה דנין. שכך אמר יהושפט לדיינים: "דעו [מה אתם עושים], כי לא לאדם תשפטו כי לה' " (דברי הימים ב יט ו). אמר ר' חמא בר חנינא: בוא וראה, אילמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, שבשר ודם דן לבוראו.³⁵ אמר הקב"ה לדיינים: היו נוהגין אימה בעצמכם כאילו דנין אותי.³⁶

שמות רבה פרשה לח סימן ח – עם אילו בגדים נכנס אהרן לקודש הקדשים?

דבר אחר: "וזה הדבר, אשר תעשה להם" (שמות כט, א) - באיזו זכות היה אהרן נכנס לבית קדשי הקדשים? ... ר' יצחק אומר: זכות השבטים היתה נכנסת עמו, שנאמר: "וזה הדבר אשר תעשה להם" (שמות כט, א) - מִן זֶה הַיּוֹם, וְאֵלּוּ הֵן יְ"ב אַבְנֵי טוֹבוֹת, שֶׁהֵיוּ נִתּוֹנוֹת עַל לְבוֹשׁ אֶהְרֹן וְעַלֵּיהֶם שְׁמוֹת הַשְּׁבִטִים, וְכִסְדֵּר הַזֶּה הֵיוּ נִתּוֹנוֹת: רְאוּבֵן - שְׁרָדְגָּיִן, שְׁמַעוֹן - טוֹמְפוֹזִין, לֵוִי - דִּקְנָתִין, יְהוּדָה - פְּרָדְיִין, יִשְׂשַׁכַּר - סַנְפִּירִינוֹן, זְבוּלוֹן

³¹ ר' יהושע הגרסי נותן טעם מדוע עורות של נבלות וטריפות כשרים לספר תורה: משום שהקב"ה המית בעל חיים זה ולא האדם, והרי זה מכובד יותר מאשר בהמה שנשחטה ע"י בני אדם. מיתת בהמה בידי שמים מכשירה אותה למצוות ספר תורה! המשל לא לגמרי מדויק, משום שאיספקלטור הוא תליין שפועל בצו המלך. אבל נניח לאי דיוק זה.

³² מוסיף השואל ומקשה: אם כך, אז גם שתהיה בהמה שמתה 'בידי שמים' כשירה לאכילה!! פה נעצר ר' יהושע ואומר: עד כאן! הוא אמנם נשמע כמתנצל בדבריו: "הכתוב אסרה, אני מה אעשה לך?" (ראו מופעים נוספים של הביטוי: מה אעשה והתורה אמרה/האמינה/התירה וכו', סנהדרין לז ע"ב, שם נב ע"ב, גיטין נד ע"ב, נדרים כ ע"ב ועוד), אבל בשורה התחתונה מתווה ר' יהושע קו ברור שאומר: אגדה היא דבר יפה ואפשר אפילו שאיננה רק קישוט והסבר בדיעבד מדוע עורות של נבלות וטריפות כשרים לכתובת ספר תורה, אלא לכתחילה ומצויה ביסוד הלכות גווילים לספרי תורה! זו התשתית האגדית להלכה. אבל ברגע שהרעיון מתנגש עם הלכות מפורשות של איסור אכילה של נבלות וטריפות, נאמר לאגדה: עד כאן. כלי מדברתייך. מקור זה מאד מעניין כשרטוט לקו הגבול וחלוקת הממלכות בין האגדה להלכה.

³³ ראו סיפור המקור בגמרא סנהדרין יט ע"א בעבדו של ינאי המלך שהרג בן אדם), ושמעון בן שטח קורא לינאי לבוא ולעמוד לדין, כדין אדם ששורו הרג נפש. בעקבות דרישתו של שמעון בן שטח מינאי לעמוד על רגליו במהלך המשפט, מטיל ינאי את אימתו על הדיינים אשר כובשים פניהם בקרקע, שמעון בן שטח נזף בהם וסופם שמתו. והסיום שם: "באותה שעה אמרו: מלך לא דן ולא דנין אותו, לא מעיד ולא מעידים אותו". ראו הסיפור המלא במקור, מובא בדברינו [מלך לא דן ולא דנים](#) אותו בפרשת שופטים.

³⁴ הסיפור במדרש תנחומא שונה במספר פרטים מעניינים מהסיפור שבגמרא סנהדרין (עליה דנו בהרחבה בדברינו [מלך לא דן ולא דנים אותו](#) בפרשת שופטים), כגון: אי אזכור שמו של ינאי המלך, ההתייעצות של שמעון בן שטח מראש עם הדיינים, לא מדובר בדיני נפשות אלא ממונות (כך נראה) ועוד. אך ההבדל המרכזי הוא מסקנתו הברורה שדנים את המלך, כולל 'מלכי בית ישראל', ובדגש חיובי על ינאי שקיבל בסוף על עצמו את הדין, מה שסותר באופן ברור את מסקנת הגמרא בסנהדרין המסתיימת בקביעה: "באותה שעה אמרו: מלך לא דן ולא דנין אותו, לא מעיד ולא מעידים אותו". ראו בכלל את התנהגותו הרכה כאן של המלך שנענע לדרישה לבוא לבית הדין, שעמד על רגליו, מזדעזע לראות את הדיינים חבוטים בקרקע ו"נתן עליו את הדין". דרשן תנחומא שמן הסתם הכיר את הגמרא בסנהדרין, מציג את הסיפור של העימות בין שמעון בן שטח ובין המלך החשמונאי באור אחר לגמרי, ולפנינו לכאורה דוגמה נוספת של אגדה סותרת הלכה או נאמר שהאגדה וההלכה מפרשים אירוע 'היסטורי' באור שונה לחלוטין.

³⁵ ראו דברינו [אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו](#) בדפים המיוחדים, שם הזכרנו דרשה זו בחברה טובה של מדרשים דומים.

³⁶ סיומת זו של תנחומא מאפשרת אולי השלמה עם שיטת הבבלי ואין כאן סתירה בין דרשת האגדה וההלכה. הרי התלמוד הבבלי הופך למעשה את דין המשנה שקובעת: "מלך לא דן ולא דנים אותו" (ראו שוב דברינו [מלך לא דן ולא דנים אותו](#) בפרשת שופטים). עפ"י מסקנת הדין בתלמוד הבבלי, הנורמה היא כמלכי בית דוד שמלך דן ודנים אותו והמשנה מייצגת את מה שנקבע כחריג וכהלכה למעשה, בגלל זרועים הקשה של מלכי בית ישראל (בית חשמונאי בבית שני, שאגב היו כהנים וכהן דן ודנים אותו). הדרשן בתנחומא זורם עם הנורמה הערכית-עקרונית. מדרש תנחומא דורש את הפסוקים שבראש פרשת שופטים על חשיבות המשפט: "לא תטה משפט לא תכיר פנים... צדק צדק תרדף וכו' - עיקר עניינו הוא הדין והמשפט ולשם כך מוכן אפילו לשבח את ינאי ולהציבו כמופת. זאת ועוד, אם הדיינים דנים כביכול את הקב"ה (בית דין נקרא א-להים), קל וחומר שהם יכולים לדון גם את המלך שבמקרה הטוב, בא מכוחו של הקב"ה. ואולי יש כאן גם העמדה של אימת הדיינים מול אימת המלך שאמנם נאמר בו "שתהא אימתו עליך" ואינו יכול למחול על כבודו, אבל אימת הדיינים וכבוד שמים הם גבוהים וחזקים יותר.

– אַזְמַרְגָּדִין, דָּן – בִּירוּלִין, נפתלי – אַכְאָטִיס, גד – אַמְטִיסְטוֹן, אשר - כְּרוֹמְטִלְסִין, יוסף – פְּרַאֲלֹקִין, בנימין – מְרַגְלִיטוּס.³⁷ מה טעם? שיהא הקב"ה מסתכל בהן ובבגדי כהן בכניסתו ביום הכיפורים ונזכר לזכות השבטים.³⁸

מחלקי המים

מים אחרונים: אנו שוטחים את בקשתנו לפני כל שואבי המים: כל היודע על מדרשי אגדה נוספים שסותרים, לכאורה ושלא לכאורה, את ההלכה והדין, אנא יחיש שמועתו הטובה אלינו במהרה!

³⁷ כל השמות הם התרגום ליוונית של שמות האבנים שבתורה: שְׂרָדְנָגִין - אודם, טוּמְפּוֹזִין - פטדה, דִּיקְנָתִין - ברקת וכו'. חלקם, לא כולם, מופיעים כך בתרגום השבעים לתורה ("ספטואגינטה"). ופסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק כח מביא את שמות האבנים בערבית: "אודם - אחמר, פטדה - עקיק, ברקת - זעפרון, נפך - כחבלי, ספיר - זמורד, יהלום - גיאאר, לשם - בלטאר, שבו - אספר, ואחלמה - טופאג, תרשיש - פרתזיג, שהם - בוגיר, ישפה - מאבצר, כל אלה לשון ערבי הם: אלו אבנים שנים עשר לשנים עשר שבטי ישורון הקבועות בחשן המשפט".

³⁸ ועוד שם בהמשך, דרשת ר' יהושע מסכנין על המלך שהלביש את בנו "פורפירא שלו, שיהו רואים אותו ומתיראים ממנו". כבר הארכנו לדון בדרשה זו בדברינו [ונשא אהרון את שמות בני ישראל](#) בפרשת תצוה וכאן נתמקד בעניינינו. הלכה פשוטה היא שהכהן הגדול פושט במהלך עבודת יום הכיפורים את בגדי הזהב הכוללים את האפוד ואת החושן שם חרוטים שמות בני ישראל, ולובש בגדי לבן (משנה מסכת יומא) בפרט כשהוא נכנס להקטיר את הקטורת בקודש הקדשים. וכאן, ר' יצחק לכאורה חולק. האם יחלוק ר' יצחק על המשנה ביומא? אך אם נניח לרגע בצד את הסתירה בין האגדה להלכה, נוכל לומר שלפנינו מחלוקת מעניינת מהי הזכות שעמדה לו לכהן הגדול בבואו אל קודש הקדשים פנימה. ר' יצחק יאמר "זכות השבטים היתה נכנסת עמו". להם יש להוסיף גם את זכות האבות שגם הם היום חרוטים על האבנים (ראו הדף הנ"ל).. אבל דעת המשנה היא שזכות זו נעצרת במעבר מהקודש אל קודש הקדשים. מה נותרה? זכות עצמו!